

Μνήμων

Τόμ. 23 (2001)

Mercedes Vilanova, Οι Αόρατες Πλειοψηφίες. Εργατική Εκμετάλλευση, Επανάσταση και Καταστολή. 26 αφηγήσεις, μετάφραση: Χαρά Ροβίθη

ΔΗΜΗΤΡΑ ΣΑΜΙΟΥ

doi: [10.12681/mnimon.719](https://doi.org/10.12681/mnimon.719)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΣΑΜΙΟΥ Δ. (2001). Mercedes Vilanova, Οι Αόρατες Πλειοψηφίες. Εργατική Εκμετάλλευση, Επανάσταση και Καταστολή. 26 αφηγήσεις, μετάφραση: Χαρά Ροβίθη. *Μνήμων*, 23, 354–360. <https://doi.org/10.12681/mnimon.719>

σάση των εφημερίδων αυτών προς το πολιτικό σύστημα αποτελεί ισχυρή ένδειξη πως, ακόμη και κατά την περίοδο της ισχύος του δικοματισμού, το κοινοβουλευτικό σύστημα δεν κατορθώνει να επιλύσει τις αντινομίες του. Το διάστημα της μικρότερης αμφισβήτησής του περιορίζεται στην τριετία 1882-1884.

Η γενικότερη εξέλιξη του τύπου κατά την τελευταία τριακονταετία του αιώνα συνοψίζεται στο τρίτο κεφάλαιο του πρώτου μέρους. Πρόκειται για μια πυκνή σύνθεση

της πολυδιάστατης αυτής εξέλιξης, στην οποία επισημαίνονται και τα ανοιχτά ζητήματα της έρευνας υποδομής για την ιστορία του τύπου.

Κλείνοντας αυτό το βιβλιοκριτικό σημείωμα, ελπίζουμε πως τόσο ο ειδικός, όσο και ο στοχαστικός αναγνώστης, θα επωφεληθεί από την πλούσια και πολύπλευρη μελέτη της Νάσης Μπάλτα για να ανανεώσει την αντίληψή του για τον τύπο και το πολιτικό σύστημα του ύστερου 19ου αιώνα.

ΘΑΝΑΣΗΣ Ν. ΜΠΟΧΩΤΗΣ

Mercedes Vilanova, Οι Αόρατες Πλειοψηφίες. Εργατική Εκμετάλλευση, Επανάσταση και Καταστολή. 26 αφηγήσεις, μετάφραση: Χαρά Ροβίθη, Αθήνα, Κατάρτι, 2000, 603 σ.

Το βιβλίο της ιστορικού Μερσέδες Βιλανόβα, *Οι Αόρατες Πλειοψηφίες. Εργατική Εκμετάλλευση, Επανάσταση και Καταστολή*, αποτελεί μια άριστα επεξεργασμένη μελέτη προφορικών μαρτυριών. Πολύ περισσότερο όμως, η μελέτη είναι ένα υπόδειγμα σφαιρικής Ιστορίας. Κι αυτό γιατί πρόκειται καταρχήν για μια μακρόχρονη συλλογική προσπάθεια, την οποία εμπνεύστηκε και συντόνισε η συγγραφέας εδώ και είκοσι χρόνια, με τη συνεργασία ικανού αριθμού ερευνητών συναφών ειδικοτήτων, όπως ιστορικών, εκλογολόγων, στατιστολόγων.¹

Το χαρακτηρισμό της ως «σφαιρικής Ιστορίας», ενισχύει το γεγονός ότι πρόκειται για μια έρευνα που αναπτύχθηκε σταδιακά από την επεξεργασία μικρότερων σε όλο και μεγαλύτερα ερευνητικά σύνολα, μετακινούμενη σε διαφορετικά επιστημονικά επίπεδα και διευρύνοντας έτσι τα αρχικά ερωτήματα που είχαν ως αφετηρία την αναζήτηση απαντήσεων σχετικά με το μέγε-

θος της εκλογικής αποχής στην Ισπανία τα χρόνια της δεύτερης Ισπανικής Δημοκρατίας. Στην προσπάθεια αυτή χρησιμοποιήθηκε πλήθος πηγών όπως: εκλογικοί κατάλογοι, αρχεία εργοστασίων, αρχεία συνδικαλιστικών οργανώσεων, προσωπικά-οικογενειακά αρχεία, και τέλος, συγκέντρωση προφορικών μαρτυριών, που έγινε και η αφορμή να δοθούν καινούριες ερμηνείες.

Η θεματολογία της έρευνας

Ποιά η αφετηρία αλλά και η πορεία της έρευνας που συμπυκνώνεται σ' αυτό το βιβλίο; Μαθαίνοντας στις αρχές της δεκαετίας του 1970 για την ύπαρξη ενός αδιάσπαστου αρχείου εκλογικών δεδομένων για την επαρχία της Ζιρόνα (Καταλονία), που καλύπτει την περίοδο από το 1869 έως το 1936, η Βιλανόβα αποφασίζει, μέσα στο γενικότερο πολιτικό κλίμα της μετά τον Φράνκο εποχής, να διερευνήσει τις εκλογές από τις πηγές, μελετώντας εκλογικούς καταλόγους και καταμετρώντας τις ψήφους ή την απουσία ψήφων σε ορισμένα χωριά της Καταλονίας. Υλικό ανεπεξέργαστο, αν και όλοι υποστήριζαν ότι το Αναρχοσυνδικαλιστικό κίνημα είχε επιδράσει στη συστηματική αποχή των εργατικών στρωμά-

1. Εκτός από τη Μερσέδες Βιλανόβα στην έρευνα αυτή είχαν ενταχθεί οι: Άννα Μόνζου, Κάρμεν Βέγα, Κριστίνα Μπορντερίας, Μαρία-Βικτόρια Γκόνι, Κριστίνα Μπος, Ραμόν Γκράου και άλλοι με μικρότερη ίσως συμμετοχή.

των από τις εκλογές, δίνοντας το προβάδισμα στη δεξιά.

Αποτυπώνοντας σταδιακά τον εκλογικό χάρτη της περιοχής με τη χρήση στατιστικών μεθόδων, ανοίγοντας ακόμη και σφραγισμένα ψηφοδέλτια, η Βιλανόβα ξεκινάει ταυτόχρονα την αναζήτηση στο χώρο της προφορικής Ιστορίας συλλέγοντας μαρτυρίες από ανθρώπους που πήραν ή όχι μέρος στις εκλογές, θέλοντας με τον τρόπο αυτό να επαληθεύσει τα στατιστικά της ευρήματα και προσπαθώντας, όπως η ίδια χαρακτηριστικά υποστηρίζει, να αποφύγει το αποκαλούμενο «οικολογικό σφάλμα», δηλαδή να συμπεραίνει ατομικές συμπεριφορές μέσα από συγκεντρωτικά αποτελέσματα.

Μελετώντας αναλυτικά τις εκλογικές συμπεριφορές και συνδέοντάς τες με παραμέτρους όπως η ηλικία, το φύλο, το επάγγελμα, το επίπεδο εγγραμματοσύνης αλλά και το πολιτικό κλίμα που επικρατούσε σε κάθε δήμο ή κοινότητα, η Βιλανόβα μεταφέρει τη μελέτη της από την περιφέρεια στην πόλη της Βαρκελώνης σε μια προσπάθεια να διερευνήσει συστηματικότερα την επιρροή που άσκησε η μεγαλύτερη αναρχοσυνδικαλιστική παράταξη της εποχής, η CNT (Εθνική Συνομοσπονδία Εργασίας) στην εκλογική αποχή, που στη Βαρκελώνη άγγιζε το 40% των ψηφοφόρων. Με τη βοήθεια της Κριστίνα Μπος ερευνά το σύνολο της πόλης, ενώ ταυτόχρονα επικεντρώνει το ενδιαφέρον της στη μελέτη ενός εργοστασίου της εταιρίας *Συρματοποιία της Βαρκελώνης*, του Καν Ριβιέρ, στο αρχείο του οποίου είχε πρόσβαση. Εκεί εντόπισε τα ονόματα εργατών και εργατριών με στόχο να τους πάρει συνεντεύξεις, οι οποίες και αποτελούν το αντικείμενο του παρόντος βιβλίου.

Τρόπος συλλογής μαρτυριών

Οι μαρτυρίες που συνέλεξε η Βιλανόβα συνειδητά δεν προέρχονται από τις ηγετικές ομάδες των πολιτικών και συνδικαλιστικών παρατάξεων, αλλά από τη μεγάλη πλειοψηφία των στρατευμένων μελών, των

οπαδών, των συμπαθούντων ή των απλών συνοδοιπόρων, σε όποιο βαθμό αυτοί είχαν εμπλακεί στις εργατικές κινητοποιήσεις και τα πολιτικά δρώμενα της εποχής, διαδραματίζοντας ένα πρωτεύοντα, δευτερεύοντα ή ακόμα και τριτεύοντα ρόλο σ' αυτά. Ή έστω κι αν απλώς υπέστησαν τις επιπτώ-

MERCEDES VILANOVA

ΟΙ ΑΟΡΑΤΕΣ ΠΛΕΙΟΨΗΦΙΕΣ

ΕΡΓΑΤΙΚΗ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΗ
ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ

26 ΑΦΗΓΗΣΕΙΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ
ΗΛΙΑΣ ΝΙΚΟΛΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΧΑΡΑ ΡΟΒΙΘΗ

ΚΑΤΑΡΤΙ 2000

σεις της δράσης των συναδέλφων, των συγγενών, των φίλων τους.

Η επιλογή της Βιλανόβα δεν ήταν τυχαία. Στόχος της ήταν να ερευνήσει την υπόθεση εργασίας πως «οι αναλφάβητοι, εξ' ορισμού, δεν μπορούν να οργανωθούν και να συγκροτήσουν ομάδα πίεσης».² Απο-

2. Βλ. Mercedes Vilanova, «Η Μάχη στην Ισπανία για μια Ιστορία χωρίς Επιθετικούς Προδρισμούς με Προφορικές Μαρτυρίες», στο *Μαρτυρίες σε Ηχητικές και Κινοούμενες Αποτυπώσεις ως Ηγή της Ιστορίας, Πρακτικά Διεθνούς Ημερίδας*, Αθήνα, Κατάρτι, 1998, σ. 48.

φασίζει λοιπόν να πάρει συνεντεύξεις από «ανθρώπους με μειωμένη δυνατότητα έκφρασης γνώμης».³

Εντύπωση προκαλεί στον αναγνώστη ο εκπληκτικός τρόπος με τον οποίο δούλεψε η Μ. Βιλανόβα.⁴ Η αρχική άρνηση αρκετών από τους ανθρώπους αυτούς να τη δεχτούν και να της μιλήσουν, θα είχε αποθαρρύνει κάθε άλλο ερευνητή. Η επαφή της με απρόθυμους συνομιλητές/τριες, που δεν άνοιγαν καν την πόρτα τους ή έστελναν το σκύλο για να τη διώξει, ήταν ο πρώτος σκόπελος που είχε να αντιμετωπίσει.

Όμως όταν η Βιλανόβα ξεκινάει τη συγκεκριμένη διαδικασία συλλογής μαρτυριών είναι ήδη μια έμπειρη ιστορικός της προφορικής Ιστορίας, η οποία έχει διαπιστώσει τη σημασία της πρώτης αναγνωριστικής συνέντευξης με τους μάρτυρες, κατά τη διάρκεια της οποίας με αυθόρμητο τρόπο εκστομίζονται μεγάλες αλήθειες. Συχνά στο βιβλίο αυτό η πρώτη συνέντευξη συνιστά τη μοναδική μαρτυρία που συλλέγεται. Η συγγραφέας επιλέγει την οδό των ερωτήσεων που οδηγούν τους μάρτυρες στο να αφηγηθούν με αδρές πινελιές ολόκληρη τη ζωή τους, παράγοντας το είδος της ιστορικής πηγής που ορίζεται ως «βιοαφήγηση».

Η έλλειψη ακόμη και στοιχειώδους μόρφωσης έρχεται να συμπληρώσει την υφή των μαρτυριών που συνέλεξε η Βιλανόβα. Η ίδια ερμηνεύει, άλλωστε, την αρχική δυσκολία επικοινωνίας της ιστορικού-ερευνητριάς με τους μάρτυρες από τους οποίους προσπαθεί να αποσπάσει ιστορικές πληροφορίες, κάνοντας χρήση μιας επιστημονικής γλώσσας ακατανόητης σ' εκείνους στους οποίους απευθύνεται. Κι αυτό γιατί ο αναλφαβητισμός έτεινε μόλις να εξαλειφθεί από ένα μεγάλο τμήμα της ισπανικής

εργατικής τάξης τη στιγμή που η Βιλανόβα ξεκίνησε τις συνεντεύξεις της, στις αρχές της δεκαετίας του 1980.⁵

Έκπληκτη από το γεγονός της συστηματικής δυσκολίας επικοινωνίας με τους αυτόπτες μάρτυρες του Εμφυλίου, όσο αφορά τουλάχιστον τις πολιτικές ιδέες, η Βιλανόβα θα εντοπίσει το πρόβλημα στον αναλφαβητισμό: η πρόσληψη της πραγματικότητας από τα υποκείμενα είναι αδύνατη αν δεν υπάρχει η βασική υποδομή, η εγγραμματοσύνη που οδηγεί στην αφομοίωση της γνώσης και μέσω αυτής στην κατανόηση των γεγονότων και την επικοινωνία με τον ευρύτερο κοινωνικό περίγυρο. Η συνταύτιση με καινοφανείς ιδέες όπως και η συμμετοχή σε συλλογικές διαδικασίες προϋποθέτει τη δυνατότητα κατανόησης, ανάλυσης και κατηγοριοποίησής τους. Και αποδεικνύεται πως στις σύγχρονες κοινωνίες η βασική οδός πρόσληψης εννοιών από τα ιστορικά υποκείμενα επιτυγχάνεται κυρίως με την ανάγνωση και τη γραφή. Οι αναλφάβητοι μοιάζουν, επομένως, προκαταβολικά εξόριστοι ή πάντως στερούνται σε μεγάλο βαθμό τη δυνατότητα «ιστότητας» πρόσβασης στις πολιτικοκοινωνικές διαδικασίες.

Καθώς οι σκόπελοι δεν τελειώνουν, η μνήμη έρχεται να παίξει το δικό της παιχνίδι. Οι μάρτυρες προσπαθούν να θυμηθούν και δεν μπορούν, μπερδεύουν ή αλλοιώνουν τα γεγονότα, αποσιωπούν όσα νομίζουν ότι θα πρόσβαλαν την τρέχουσα εικόνα του εαυτού τους, αμφιβάλλουν ακόμη και για βεβαιότητες.

Οι δυσκολίες θα είχαν ίσως απογοητεύσει το βιαστικό ερευνητή που επείγεται να επιβεβαιώσει τις αρχικές του υποθέσεις. Περισσότερο, θα τον είχαν αποπροσανατολίσει, κάνοντάς τον να πιστευτεί ότι οι συνομιλητές/τριες του, που ερωτώμενοι/ες

3. Στο ίδιο, σ. 34.

4. Συνολικά πρόκειται για 60 άτομα: 48 βασικούς μάρτυρες (24 άνδρες και 24 γυναίκες), καθώς και 12 άτομα του στενού τους περιβάλλοντος.

5. Η ορολογία που σχετιζόταν με έννοιες όπως «αναρχία», «καπιταλισμός», «σοσιαλισμός» κλπ. έμοιαζε να συγγεί τους μάρτυρες σε τέτοιο βαθμό που η Βιλανόβα ένοιωσε πως τα ερωτήματά της δεν έβρισκαν ανταπόκριση.

δεν ήταν συχνά σε θέση να απαντήσουν αν είχαν πάρει μέρος στις εκλογικές διαδικασίες, ήταν η εξαίρεση στην κυρίαρχη ιστορική άποψη, στον υποτιθέμενο «κανόνα», σύμφωνα με τον οποίο οι άκρως πολιτικοποιημένοι οπαδοί του αναρχοσυνδικαλιστικού κινήματος σύσσωμοι συμμετέχουν στα πολιτικά δρώμενα και απέχουν συνειδητά, άρα συστηματικά, από τις εκλογικές διαδικασίες.

Αντίθετα η συγγραφέας δείχνει ότι οι πολιτικές αντιλήψεις, και πιο συγκεκριμένα η εκλογική πρακτική των μαρτύρων, στρέφονταν κυρίως σε στρατηγικές της επιβίωσης εντασσόμενες μέσα σε ένα κλίμα πολιτικής και κοινωνικής εκμετάλλευσης αλλά και καταστολής από την εργοδοσία, και δεν είχαν ως κύριο μέλημά τους τα ιδεολογικά διακυβεύματα του Αναρχικού ή Σοσιαλιστικού Κινήματος περί αποχής. Κι ότι αυτός ήταν για τα κοινωνικά αυτά στρώματα ο κανόνας: οι υπαρκτές αλλά «αόρατες πλειοψηφίες», που δεν «καθοδηγήθηκαν» τόσο από τους επαναστάτες-ηγέτες της εποχής όσο από την εκμετάλλευση, την εξόντωση, τις κακουχίες, την άρνοια.

Στο σημείο αυτό η Βιλανόβα έχει την ειλικρίνεια να παραδεχθεί τόσο τη δική της εμπλοκή στο αριστερό κίνημα όσο και τα βιώματά της από την οικογένεια Ριβιέρ, εξομολογούμενη την έκπληξή της για το ότι η οικογένεια αυτή των αστών εργοδοτών, με την οποία σχετιζόταν από παιδί, αποδεικνυόταν μέσα από τα λόγια των μαρτύρων λιγότερο υποδειγματική ως προς την κοινωνική της συμπεριφορά απ' ό,τι είχε γίνει πιστευτό.

Το περιεχόμενο των μαρτυριών

Κεντρικό άξονα βιοαφήγησης αποτελεί η μετανάστευση και τα παράγωγά της. Για τους περισσότερους μάρτυρες ο ξεριζωμός από την ύπαιθρο τους βρίσκει στην παιδική τους ηλικία. Η εσωτερική μετανάστευση τους κάνει να αισθάνονται ως απάτριδες μέσα στην ίδια τους τη χώρα: αλλαγή συνθηκών ζωής, δυσκολία προσαρμογής, αλλαγή επαγγέλματος, δυσκολία στην αφο-

μοίωση των καινούριων παραστάσεων, δυσκολία στη γλωσσική επικοινωνία, καθώς η Ισπανία μαστιάζεται εκείνη την εποχή όχι μόνο από τη φτώχεια και τον αναλφαριθμισμό, αλλά και την πολιτισμική και γλωσσική ανομοιογένεια, στο βαθμό που οι διάλεκτοι εξακολουθούν να χρησιμοποιούνται σε αντιπαράθεση με την επίσημη γλώσσα του κράτους, «τα καστιλιάνικα».

Το αίτιο της εσωτερικής μετανάστευσης θα αναζητά για καιρό επιτακτικά τη λύση του: ο λυτρωμός από την ολοκληρωτική ένδεια, ο κορεσμός της πείνας, η ανάγκη μόνιμης εγκατάστασης και στέγασης. Σε αυτήν την ηλικία και μέσα σ' ένα τέτοιο πλαίσιο τα άτομα κινούνται προκαθορισμένα από τον οικογενειακό τους περίγυρο. Τα κορίτσια τοποθετούνται ως υπηρέτριες σε σπίτια εύπορων οικογενειών και φεύγουν από αυτά μόνον για να παντρευτούν ή να δουλέψουν στο εργοστάσιο. Τ' αγόρια δουλεύουν σε κάθε είδους μεροκάματο στα ορυχεία, στο λιμάνι, στα εργοστάσια. Ακόμα και μετά την ενηλικίωσή τους δεν τολμούν να διαχωρίσουν τη θέση τους από την οικογένεια: μένουν όλοι μαζί, συναναστρέφονται τους συγγενείς τους, παραδίδουν το μεροκάματο στο οικογενειακό ταμείο, σέβονται τους γονείς τους ακόμη κι όταν δεν συμφωνούν με τις απόψεις τους. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, κομβικό σημείο της συνείδησης των υποκειμένων είναι η ηθική στάση ζωής, σύμφωνα με την οποία οφείλουν να εξοστρακίζουν το πιο εύκολο μέσο αντίδρασης των περιθωριοποιημένων: την κλοπή.

Η παιδική εργασία, μέσα κι έξω από το σπίτι, καθώς και η αποχή από τις σχολικές διεργασίες αποτελεί κοινό τόπο. Με την εκπαιδευτική διαδικασία στο περιθώριο των σχολίων τους, παρ' όλα αυτά ορισμένοι μαθαίνουν ανάγνωση και γραφή, καθώς και λίγα στοιχεία αριθμητικής, κάτι που τους δίνει τη δυνατότητα να μπορούν να ξεφυλλίσουν ένα βιβλίο ή ακόμη και μια εφημερίδα, να μπορούν να διαβάσουν τους υπότιτλους στον κινηματογράφο.

Η Βιλανόβα επανέρχεται στη σχέση

των γονιών με τα παιδιά τους με μια πολιτική ερώτηση: μεταφέρατε στα παιδιά σας τις πολιτικές σας εμπειρίες; Για να ανακαλύψει ότι σε πολλές περιπτώσεις η προσωπική πολιτική ιστορία αποκρύπτεται εξαιτίας του τρόμου της πιθανής καταστολής: αν άθελά τους τα παιδιά τους πρόδιδαν; Ο φόβος ακυρώνει κάθε προσπάθεια πολιτικής διαπαιδαγώγησης των νέων.

Συνδικαλιστική ελευθερία ή χειραγώγηση των εργατών μέσα από την υποχρεωτική εγγραφή τους στα συνδικάτα κάτω από την πίεση των πιο δραστήριων στρατευμένων μελών του αναρχο-συνδικαλιστικού κινήματος; Η απάντηση σε αυτό το ερώτημα μένει μάλλον μετέωρη καθώς ο κάθε μάρτυρας μιλά για τη δική του εμπειρία. Η Βιλανόβα δεν ομαδοποιεί τις μαρτυρίες, ενώ παραχωρεί στον αναγνώστη το ρόλο του αναλυτή.

Η κολεκτιβοποίηση των εργοστασίων Ριβιέρ με πρωτεργάτες τους αναρχοσυνδικαλιστές της Εθνικής Συνομοσπονδίας Εργασίας (CNT) τον Ιούλιο του 1936 αποτελεί σημείο σταθμό στην εμπειρία των συγκεκριμένων εργατών/τριών. Η ευφορία και η ενότητα της πρώτης φάσης θα εξελιχθεί για πολλούς σε απογοήτευση καθώς προοδευτικά αισθάνονταν ότι απλώς άλλαζαν τ' αφεντικά. Οι διχόνοιες, οι ενδοσυνδικαλιστικές και γενικότερες πολιτικές συγκρούσεις, όχι μόνο ανάμεσα στα δύο μεγάλα αντίπαλα στρατόπεδα αλλά και στο εσωτερικό των επαναστατημένων, καθώς και η έλλειψη προετοιμασίας και διαπαιδαγώγησης των οπαδών, η συσσώρευση λαθών και απειρίας θα οδηγήσει γρήγορα το πείραμα στην αποτυχία, προοιωνίζοντας τον εμφύλιο σπαραγμό.

Η κατάληψη των εργοστασίων σήμαινε το διωγμό των αφεντικών ακόμη και από τα αρχοντικά τους, τα οποία επιτάχθηκαν. Με απόφαση της Επιτροπής Κολεκτιβοποίησης τα πράγματά τους διαμοιράστηκαν. Η κατάληψη των πύργων πήρε περισσότερο τη μορφή λεηλασίας από τους φτωχότερους των φτωχών, κι όχι αναγκαστικά εργάτες της επιχείρησης. Με την

αλλαγή του πολιτικού σκηνικού, τα αφεντικά θα ψάξουν με τη βοήθεια της αστυνομίας τα σπίτια όλων στην προσπάθειά τους να ανακτήσουν τα λεηλατημένα, γεγονός που θα προσληφθεί ως μεγάλη προσβολή από εκείνους οι οποίοι δεν σκέφτηκαν ποτέ να οικειοποιηθούν κάτι ξένο.

Οι κατάληψεις σηματοδοτούν σαφώς την κοινωνική επανάσταση. Τι σήμαινε, λοιπόν, για τους εργοδότες να έχεις και να χάνεις την εξουσία και ταυτόχρονα όλη σου την περιουσία και τα υπάρχοντα από τη μια μέρα στην άλλη; Αλλά και από την άλλη, τι σήμαινε να είσαι ανάμεσα σ' εκείνους που δεν άσκησαν ούτε διανοήθηκαν ποτέ να ασκήσουν εξουσία, ούτε επωφελήθηκαν από αυτήν; Η Βιλανόβα αποφεύγει κάθε θεωρία περί εξουσίας, αφήνοντας για μια ακόμη φορά τα κείμενα να μιλήσουν «μόνα τους».

Διάσπαρτες είναι οι μαρτυρίες που σχετίζονται όχι μόνο με τις καθημερινές, συχνά ανθυγιεινές, συνθήκες εργασίας στα εργοστάσια αλλά και την προσπάθεια βελτίωσής τους, τα πενιχρά ημερομίσθια, την έλλειψη κοινωνικής πρόνοιας, τις απεργιακές ή άλλες κινητοποιήσεις. Παρούσα σε όλα αυτά η ιδιαίτερη εκμετάλλευση των γυναικών, οι οποίες αμοίβονταν για την ίδια εργασία πολύ λιγότερο από τους άνδρες συναδέλφους τους και έπρεπε να διεκδικήσουν χωριστά τα οικονομικά τους αιτήματα.

Η παραχώρηση δικαιώματος ψήφου στις γυναίκες δεν φαίνεται να απασχόλησε τα εργατικά στρώματα ούτε αντιμετώπισε την ίδια αντίσταση στον ανδρικό εργατικό πληθυσμό συγκρινόμενη με την αντίδραση των αστών, οι οποίοι μάχονταν για καιρό ένα τέτοιο δικαίωμα. Οι γυναίκες εργάτριες ψήφιζαν στην αρχή χωρίς να έχουν πλήρη συνείδηση της ψήφου, ρίχνοντας στην κάλπη το «χαρτάκι» που τους έδινε ο σύζυγος. Σταδιακά οι γυναίκες τολμούν να ρωτήσουν και να μάθουν για τα πολιτικά φαινόμενα, ενώ τα πολιτικά γεγονότα συχνά τις προλαβαίνουν. «Τώρα σε μεγάλη ηλικία, συνειδητοποίησα πράγματα που έζησα

και δεν τα πήρα είδηση», αναφέρει χαρακτηριστικά η Ελίσα Σάλμον (σ. 168). Κι ίσως αυτό να μην ισχύει μόνο για τις γυναίκες.

Αναμφισβήτητα, η ψήφος δεν κατάφερε να εκφράσει την πολιτική βούληση μεγάλου αριθμού πολιτών στην Ισπανία της δεκαετίας του 1930, παρά τη μαχητικότητα των διεκδικησών τους. Μήπως η κάθε κοινωνικο-πολιτική σύγκρουση εκφράζεται με διαφορετικό τρόπο; Μήπως κάθε Εμφύλιος έχει το δικό του άξονα σύγκρουσης; Στην Ισπανία η κοινωνική δυσφορία των εργατικών στρωμάτων για την εκμετάλλευση που υφίσταντο φαίνεται ότι διοχετεύθηκε μέσα από τα Συνδικάτα και όχι απευθείας από τις πολιτικές παρατάξεις. Κι ότι οι εκλογές έπαιξαν μικρό ρόλο σ' αυτό.

Δεν είναι οπωσδήποτε τυχαίο ότι η θρησκευτική πίστη υπεισέρχεται στο λόγο των μαρτύρων, ούτε θά 'πρεπε να μας ξαφνιάζει η συσχέτιση ενός θρησκευτικού δόγματος με μια πολιτική ιδεολογία στη σχετική ερώτηση της Βιλανόβα, αν «προτιμούσαν τον καθολικισμό από τον κομμουνισμό». Γιατί η Ισπανία ήταν μια χώρα όπου η αντίθεση αυτή όχι μόνο ξεκίνησε από τις αρχές του 20ού αιώνα με την εμφάνιση του αθεϊσμού αναρχικών-κομμουνιστών ενάντια σ' ένα σκοταδιστικό καθολικισμό, αλλά πήρε εκρηκτικές διαστάσεις στη διάρκεια του Εμφυλίου, αφού η Εκκλησία έγινε πολιτικό σύμβολο του φρανκισμού. Στη σκληρότητα και ακαμψία της Εκκλησίας αναρχικοί και κομμουνιστές απέτειναν ανάλογη βία, με αποτέλεσμα το λυσσαλέο κυνηγητό του κλήρου, τον σφαγιασμό μεγάλου αριθμού κληρικών καθώς και την καταστροφή εκατοντάδων Εκκλησιών, ακόμη και μεσαιωνικών μνημείων.

Μέσα από τις μαρτυρίες ανακαλύπτουμε έναν κόσμο που για μια στιγμή πίστεψε πως θα έβγαινε από το κοινωνικό περιθώριο για να ανακαλύψει σύντομα πως όσα λέγονταν ότι γίνονται (ωπέρ του) συνέβαιναν (ερήμεν του). Ο τριετής Εμφύλιος με το ένα εκατομμύριο νεκρούς και τους χιλιάδες ιδεολογικά, σωματικά και ψυχικά

ηττημένους πολίτες θα οδηγήσει σε ένα από τα μακροβιότερα και στυγνότερα δικτατορικά καθεστώτα στη σύγχρονη Ευρώπη, στο οποίο όσοι βρέθηκαν ζωντανοί έπρεπε οπωσδήποτε να μάθουν να τηρούν νεκρική σιγή. Η παρατεταμένη βία και ο φόβος για τα αντίποινα έχει βιωθεί με τέτοιο τρόπο που δυσκολεύεται ακόμα και να μιληθεί, χρόνια αργότερα. «Η αλόγιστη καταστροφή δεν υπήρξε πρόσφορη για κανέναν», υποστηρίζουν αρκετοί από τους μάρτυρες ασκώντας κριτική στο παρελθόν. Άλλωστε το στίγμα της ήττας και της αφάνειας θα κυνηγάει για πάντα αυτούς που διάλεξαν τη νομιμότητα, σε αντίθεση με εκείνους που ηρωοποιήθηκαν είτε με το θάνατο είτε καταφέροντας να βγουν αλώβητοι από την παρανομία.

Στην ανάπαυλα όμως του πολέμου και της μετέπειτα δικτατορίας οι άνθρωποι όφειλαν να ζήσουν. Έτσι, μέσα από τις μαρτυρίες αναδεικνύεται η σύμπτωση των στρατηγικών επιβίωσης αλλά και η μοναδικότητα της ζωής του καθενός: Η μαύρη αγορά, η επιθυμία ή όχι για τη δημιουργία οικογένειας, το καθοριστικό βίωμα της μητρότητας, η εγκατάλειψη της οικογενειακής εστίας για τους άνδρες που επιλέγουν να φύγουν για τον πόλεμο.

Ενδιαφέρον επίσης έχει η αποτύπωση ορισμένων καθημερινών επιλογών: η διαφορετική αντίληψη της καθαριότητας και νοικοκυροσύνης, η βοήθεια ή όχι των ανδρών στα οικιακά καθήκοντα, η ανάπαυλα από τα βάρη της δουλειάς στο εργοστάσιο και στο σπίτι, η διασκέδαση (κινηματογράφος, περίπατος, οικογενειακές συγκεντρώσεις, χοροί), η επικοινωνία με τα μέλη της οικογένειας, η περιποίηση του εαυτού, η εξοικονόμηση δυνάμεων για το ξεκίνημα της καινούριας μέρας.

* *

Το βιβλίο της Βιλανόβα δεν είναι απλά μία ακόμη προσέγγιση στην ιστορία του ισπανικού Εμφυλίου. Είναι μια νέα ιστορική μεθοδολογική πρόταση. Είναι ένα μάθημα για

την κοινότητα των ιστορικών: για όσα και όσους προσπερνάμε χωρίς να μας απασχολήσουν, που δεν τα βλέπουμε γιατί οι οπτικές μας ίνες δεν είναι ευαισθητοποιημένες για να τα προσλαμβάνουν, για όλα όσα υποτιμήσαμε θεωρώντας τα υποδεέστερα και όχι προς μελέτη, για όλα τα ιστορικά φαινόμενα που πήραν από μας, χρόνια ολόκληρα, λανθασμένες ή μη ικανοποιητικές ερμηνείες. «Είναι η Ιστορία επιστήμη;», θέτει ξανά με το δικό της τρόπο ως ερώτημα σε τούτο το βιβλίο η Βιλανόβα, αντιπαραθέτοντας το «θησαυρό κοινής λογικής» της μνήμης των απλών ανθρώπων στα αποπροσανατολιστικά ιδεολογήματα που παράγουν οι «ειδικοί».

Πιστεύω ότι το υλικό που συνέλεξε η Βιλανόβα μας προ(σ)καλεί σε πολλές καινούριες ερμηνείες καθώς, μέσα από το βιβλίο αυτό, αναδεικνύονται οι δυνατότητες που προσφέρει η επικοινωνία με τα ιστορικά υποκείμενα καθώς και η ερμηνευτική επιδεξιότητα της ιστορικού, η οποία κατευθύνει την έρευνα χωρίς δισταγμό, αφουγκράζεται, εκμιαεύει και κατανοεί τα άτομα που της αφηγούνται, χωρίς να παύει ν' αναρωτιέται, κρατώντας πάντα μιαν απόσταση ασφαλείας. Γεγονός που της έδωσε τη δυνατότητα να καταδείξει πως «εκείνοι» δεν είμαστε «εμείς».

Πόσες επιστήμες χρειάζονται για να αναλύσουν τον πλούτο των πληροφοριών που μπορεί κανείς να ανασύρει από τις βιοαφηγήσεις εργατών και εργατριών που έζησαν τον Ισπανικό Εμφύλιο; Από την πο-

λιτική Κοινωνιολογία, την προσέγγιση της συνδικαλιστικής Ιστορίας «εκ των κάτω», την Ιστορία της καθημερινής ζωής, τη μελέτη της κουλτούρας των εργατικών στρωμάτων μέχρι τη διανοητική Ιστορία που έχει ξεκινήσει να μελετά τη διάχυση των κοινωνικο-πολιτικών ιδεών στα κοινωνικά στρώματα, όλοι θα είχαν να συλλέξουν πληροφορίες μέσα από το τόσο πλούσιο υλικό του βιβλίου της Βιλανόβα. Ένα βιβλίο που θα χαρακτήριζε κανείς ως ανοικτό βιβλίο, το οποίο επιδέχεται πολλαπλές και ολόενα καινούριες προσεγγίσεις. Ένα βιβλίο που δικαιώνει όσους στηρίζουν την Προφορική Ιστορία και ιδιαίτερα εκείνους που δεν την αντιπαραθέτουν ως εναλλακτική πρόταση, αλλά που υποστηρίζουν ότι «οι προφορικές πηγές είναι αναγκαίες, ώστε η ιστορία που γράφουμε να είναι πληρέστερη και αληθινή».⁶

Το βιβλίο κυκλοφορεί στη σειρά «Ιστορία - Προφορικές Μαρτυρίες» των εκδόσεων Κατάρτι, που επιμελείται η Αλέκα Μπουτζουβή, η οποία υπογράφει και το Προλογικό Σημείωμα. Ιδιαίτερα κατατοπιστική είναι η Εισαγωγή που υπογράφει ο Ηλίας Νικολακόπουλος. Ας σημειωθεί εξάλλου η αρτιότητα της μετάφρασης την οποία ανέλαβε η Χαρά Ροβίθη και την οποία ολοκλήρωσε επάξια, παρά τις δυσκολίες που είχε να αντιμετωπίσει μεταφράζοντας τον προφορικό λόγο των μαρτύρων από τα Ισπανικά.

6. Στο ίδιο, σ. 49.